

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 54

SYN, LJUS OCH MÖRKER.

Anm. Färger, färgning och måleri komma att behandlas i särskilda frågelistor.

Anm. Ögat (samt 'blinka' och 'blunda', 'öppna ögonen' och 'sluta ögonen') behandlas i frågelistan "Människokroppen", punkt 4.

A. Att se, blicka m.m.

1. Se (si, sjå; böjning)? Har ordet andra betydelser än i riksspråket, t.ex. jag skulle se giva dem något 'se till, så att jag ger', alltefter som jag ser folk till 'allteftersom jag uppskattar folk', se över 'se efter' (vid räkning), 'kasta en hastig, granskande blick på något', 'se ned på, ringakta', se upp ögom 'se efter noga', se mot någon 'mottaga någon med undfägnad', hem-se 'synas hemma'? Har passivformen någon från riksspråket avvikande användning, t.ex. jag ses inte honom något 'jag har inte alls ngn känsla av fruktan eller blygsel för honom', törs du ses öga med mig 'tävla med mig, vem av oss som längst kan se in i den andres ögon?'. Användes i målet sådan ordföljd som det ser ut så tokigt?

Finnas interjektionsbildningar med betydelsen 'se!', t.ex. luss opp, sjött?

Giv exempel på stående uttryck, som innehålla ordet se, t.ex. man skall gifta sig, medan man ser väl?

Finnas mera ovanliga bildningar till se, t.ex. allseog 'allseende', förseen, undselig 'försynt', seare (brudseare) el. tillsiare 'åskådare'?

2. Finnas andra beteckningar för 'se', vilka ej ha någon urskiljbar bibetydelse (jfr punkterna 4-11): böglas, glåma, koga, koxa, koka, kucka, kixa?

3. Beteckningar för 'blick' (kox, ögonfärd)? för olika slags blick (fiskögon, ormögon, eldigögon 'genomträngande blick')? Vad menas med att kasta ett getöga (gätöga)?

4. Beteckningar för 'se hastigt, titta' o.dyl.? Ex.: glinta 'titta efter', glutta, kytta, skotta 'kasta en hastig blick, titta', nässja 'djärvt titta fram'.

Giv ex. på hithörande substantiv: glänt, skott 'titt'! Finnas mera ovanliga sammansättningar med titta, t.ex. tittväg 'allé', tittöl 'fästmörs besök i fästmans gård'? Hur uttryckes i dialekten: 'Vi bara tittade på'?

Finnas beteckningar för 'kasta en hastig blick på, ögna igenom' o.dyl.: ygna?

5. Beteckningar för 'stirra (blicka med orörliga ögon)', som ej har någon som helst bibetydelse (jfr punkterna 5 och 6)? Ex.: bisa, bolma, gasa, gassa, glo, gloma, glomma, glona, glora, glosa, glåma, kopa, stara, sterna, stira, sterra, stersa, struja, vägla,

våla.

Beteckningar för 'stirrande, som stirrar': glåmig, starrsint, stinnögd, stirr, stirred, ögonstinn? för 'stirrande man': stirrebagge?

Finns särskilda uttryck med betydelsen 'stirra': ögonen stodo i stad på honom, jag tror du sitter och ser (å) staren?

6. Beteckningar för att 'stirra av förvåning, nyfikenhet eller dumhet': babba, begla, bliga, fåtia, fädia, glana, glåma, sjana, uggla? för 'man, som fånigt stirrar folk i ansiktet': starrebabbe?

7. Beteckningar för 'stirra av ilska (se stint på ngn, skarpt fixera ngn)': ballsterna, bjölka, böglas, bölja, gipa, glumna, molse, molbliga, stirrbliga? för 'ilsket stirrande': blåk? för 'man, som stirrar ilsket': bögling, bögus? för 'kvinna, som stirrar ilsket': bögla? för 'som stirrar ilsket' (adj.): böglig, gipig, stinn i ögom?

Finns särskild beteckning för att (som lek el. tävlan; jfr punkt 1: ses öga) 'se varandra stint och på kort håll i ögonen': skamskådas, steka mört?

8. Beteckningar för 'blänga (vränga med ögonen)': blänka, blära, bälga, glondra, tungla i ögonen, vända bölögon, uggla, ygglas? för 'snegla (titta snett)': sirka, skeva öga, skåda skjälgt, snäglas? för 'titta i kors': kåga i kors? för 'som tittar i kors': korsögd?

Finns orden skela och vinda (om ögonen) i målet, och vad betyda de? Finns andra hithörande ord eller uttryck: mackfel 'skelögdhet'? hithörande ordspråk: vindögda skyttar och katter skjuter inte rätt?

Om 'plira (kisa med ögonen)', se "Människokroppen" punkt 4.

9. Beteckningar för 'nätt och jämt skönja (se på långt avstånd)': ygna? för 'följa med ögonen (blicken)': ögna (såg du, hur han ögnade henne i alla vändor?)? för 'leta efter med blicken': forska, glänta åt, korna, sikta?

10. Beteckningar för 'se spejande el. lurande på (efter) ngt'? Exempel: glana, glugga, glåra, juka ut, lyckas (hon far här och lyckas utan knutarna om kvällarna), lönas (vi löndes å henne, medan hon tvådde sig), snutta, spjoga.

Beteckningar för 'titta under lugg (titta blygt och lurande)': gluna, luka, lura, se under musk? för 'som tittar under lugg': forsk?

Finns särskild beteckning för 'se, under det att man håller handen för ögonen (skygga för ögonen)': se i käringkikaren, skjuta solbåge, skulla för ögonen, göra solhylla?

11. Beteckningar för 'se noga på (betrakta, skärskåda, granska)': anvara, glysa, noka, skåda, snussla? för 'som med uppmärksamhet betraktar ngt': gloögd?

12. Beteckningar för 'få syn på (varsebliva)': ansa, gå, gå åt, hyggja, skälna, vara, varas, ögonlägga?

Finns ordsammanställningar med liknande betydelse? Ex.: jag vart inte synt det 'jag blev ej varse det', han vart inte vare häs-

tom 'han fick inte syn på hästarna'.

13. Beteckningar för 'lägga märke till': anlägga, gå (jag gådde inte kullom 'jag lade inte märke till flickorna')?

Finnes beteckning för 'som har svårt för att få syn på': gålög? Beteckning för 'person, som har svårt för att få syn på ngt (som ser åt orätt håll)', ex. blindstyre?

14. Finnas beteckningar för ögonmärken (landmärken) av olika slag, av vilka man använder sig vid rodd eller segling? Ex.: hamn-mål 'punkt på land, mot vilken en båt stävar', ögnmål 'den punkt på stranden, från vilken en båt gått ut, och vilken man har till land-märke under färden'.

B. Synförmåga.

15. Syn: finns ordet i målet, och vad betyder det ('övernaturlig företeelse', 'synförmåga', 'ansikte', 'utseende', 'syneförrättning', 'något så litet, att det knappt syns')? Ex.: han har mistat synen; så tjock hon har blivit, vilken syn (ansikte) och vilka armar; det är bara synen (om mycket liten mängd mat).

Finns andra ord med någon av dessa betydelser: sikt, undersyn 'ovanlig företeelse', ögonsyn 'synförmåga'?

Giv exempel på andra sammansättningar med -syn: gångsyn 'så mycket synförmåga, att man kan vägleda sig', oppsyn 'tillsyn'!

16. Finnas beteckningar för god syn: glöggsedd 'skarpsynt', se-van 'som har god syn', ögonstark 'som har starka ögon'? Finnas särskilda beteckningar för övernaturlig förmåga av seende: synen, framsynt 'som ser varsel eller annars ser övernaturliga ting'?

17. Anför målets beteckningar för mindre god eller dålig syn! Ex.: dånögd, klenögd, skumsynt, skumögd, särögd 'som har svag (skum) syn', hönsblind 'som har svårt att se i skymningen', hönsögd (om hästar), långsynt, översynt 'som ser bra på långt men ej på nära håll', närsedd 'närsynt', mörkblind 'som har svårt att se i mörker'.

Giv ex. på hithörande substantiv: blindstyre 'person med svag syn'!

Finns från riksspråket avvikande beteckning för 'glasögon': bögelögon, glarögon, ögonglas?

18. Beteckningar för 'skimra (skymla) för ögonen (då synen försvagas)': blirra, tvilla, vringla? för 'skymma för ögonen (då synen försvagas)': grilma, grimla, skulla, det svagas (dunklar, skjumlar) för ögonen? Finnas andra hithörande ord: grimmel 'skimmer el. dunkel för ögonen', skymla 'töcken för ögonen', grimlig 'otydlig för synen, skymlande för ögonen'?

19. Blind? Har ordet andra betydelser än i riksspråket (ex. om papper, varpå intet skrivits el. tryckts): blindskogen 'mörka skogen', blindgröt 'gröt utan smöröga (smörbrunn)'? Beteckningar för 'fullkomligt blind': purblind, stenblind? för 'blindhet': blinda?

Andra beteckningar för 'blind': mörk, öglös?

Finns mera speciella användningar av beteckningarna för 'blind' och 'blindhet'? Ex.: isblind 'bländad i följd av isglans om våren', snöblind, isblinda 'blindhet, förorsakad av långvarig vistelse på isen om våren'.

Finns beteckning för 'blända': blända? för 'som lätt bländas (av solljus etc.)': bländig i ögonen?

C. Begreppsområdet 'synas' etc.

20. Synas (böjning)? Har ordet annan betydelse än i riksspråket, t.ex. 'anse, tycka' (jag syns, att det är bäst; jag synes inte om dem 'jag tycker inte om dem')? Finns sammanställningar som det synes ut mycket 'det ser ut att vara mycket'?

Finns andra beteckningar för 'synas (visa sig, låta se sig)': kännas (där känns inga människor), lysa (det lyser uppå tornet 'det syns uppifrån tornet'), råga (huset rågar råskelt 'huset ser ut att vara snedvinkligt'), syna utav sig?

Finns uttryck av typen: det grånade bortpå älgen 'det skymtade något grått och det var älgen. Jfr punkt 25.

Synlig: är detta ord levande i målet? Har det annan betydelse än i riksspråket ('stätlig', 'vacker')? Andra beteckningar för 'synlig (synbar)': skenbärlig?

Finns hithörande ord med mera specialiserad betydelse, t.ex. tvesynas 'synas dubbelt'?

21. Beteckningar för 'bli synlig, komma till synes': glätta, komma i glåpet, skulla?

22. Beteckningar för 'synas tydligt (synas på långt håll)': skjola, skulla, skullra? för 'som synes tydligt (som lätt faller i ögonen)': bjärt, osynlig?

23. Beteckningar för 'synas otydligt': flesa, skumla, skymla (jag tyckte i natt, att det var något, som skymlade)? för 'som synes otydligt': grymlog?

24. Beteckningar för 'synas hastigt (skymta fram, skymta förbi)': bräga, glossa, glänta, grymla, hira, imma, kytta fram, skygga, snätta?

25. Beteckningar för 'skymt': blame, glänt (jag såg en glänt av honom), hira, liknelse (jag såg inte en liknelse till det en gång), lymt, skygg, tecken?

26. Beteckningar för 'lysa igenom (svagt synas igenom)': sjå (det sjådde genom grannklänningen hennes på underkjolen)? för 'genomskinlig': genomsyn, genomskinande? för 'gles, så att dagern lysser igenom': glesog, gepog? för 'ogenomskinlig': dunker?

27. Beteckningar för 'synvilla': ögvilla, lysverk?

II. Ljus och mörker.

A. Ljus.

Anm. "Belysning" behandlas i frågelistan M 76 Belysning. Om 'solen' och dithörande uttryck, se frågelistan 4; om 'eld', 'glöd', 'gnista', 'låga', 'flamma', se frågelistan 13!

28. Ljus (adj.)? Finnas i målet uttryck med detta ord, vilka avvika från riksspråket: i ljusom dagom 'vid dagsljus'?

Finnas sammansättningar med -ljus (adj.), vilka ej återfinnas i riksspråket? Ex.: skjutljus 'så ljust, att man ser att skjuta', storljus (dansa till storljusan dag), uppljus (det är då uppljust ändå 'det är då fritt från grenar, så att man ser himlen ändå').

Beteckningar för 'ljus, öppen (om en trakt)': glad, ljusbar? för 'ljus (öppen, solig) plats': glänna, ljusbara? Om 'klar', se frågelistan 30, punkt 3!

Beteckningar för 'bländande (ljus)': bländig?

29. Ljus (subst.)? Finnas särskilda beteckningar för 'ljus av övernaturligt slag'? Ex.: drakljus 'ljus, som förebådar olycka el. död', fegd ljus 'ljus, som förebådar ngns död'. Om lysved o.d., se frågel. "Växterna och deras livsbetingelser".

30. Ljusna? Finnas från riksspråket avvikande sammanställningar med ordet, t.ex. ljusna i 'dagas, gry', ljusna ur 'skymma, mörkna'?

Finnas andra beteckningar för 'ljusna': blesa, glänta, ljusa på? Om beteckningar för 'dagas, gry', se frågelistan 5, s.2.

31. Beteckningar för 'ljusning': blesa, glesning, lysa, lysen.

32. Lysa (böjn.)? Kan ordet konstrueras t.ex. så: han lyser ögom 'han har stora ögon, så att det lyser av honom'? Hur heter i målet: jag lyste honom uppför trappan? Har ordet andra betydelser än i riksspråket ('vara fri utsikt', 'synas på avstånd')? Finnas i målet sammanställningar med ordet, som ej återfinnas i riksspråket: lysa upp 'flamma till', 'bli uppehåll (under snöväder)', lysa utur smalen 'pålysa, att boskapen ej får beta på det inhägnade byområdet'?

Andra beteckningar för 'lysa'? Ex.: blara, bleka, blysa, glo (ljuset glor illa), glåsa, gläsa, glätta, gåla, skeja.

Finns särskild beteckning för 'lysa på avstånd': glåsa, gusa? Om 'lysa svagt', se punkt 36!

Finns beteckning för 'lysande (som lyser)': lysig, skyllrig?

33. Skina (skena; böjn.)? Har ordet andra betydelser än i riksspråket? Ex.: 'synas, se ut' (det skiner inte så 'det ser inte så ut'), 'blixtra', 'vara solsken' (farom, om det skiner 'låt oss fara, om det är solsken').

Finnas sammanställningar med skina, som ej återfinnas i riksspråket? Ex.: det skiner åter 'det (brasan) värmer ut i rummet', det skiner å 'elden utstrålar stark värme', skina av 'förbrännas av starkt och ihållande solsken'.

Finnas sammansättningar med skina, som ej återfinnas i riksspråket: skin-al 'ett visst slags al', skinband 'sidenband', skin-

väder 'torkväder'?

Andra beteckningar för 'skina': blika, båda?

34. Sken (skin)? Har ordet andra betydelser än i riksspråket ('torka')? Finnas från riksspråket avvikande sammansättningar med ordet: skenaktig 'som ett sken, som en glimt'?

Andra beteckningar för 'sken': blick, skära? Särskild beteckning för 'svagt sken': glis? Jfr punkt 35!

Beteckningar för 'sken på himlen': brandlysa, eldljöm 'sken på himlen, som utvisar eldsvåda', skärm, skärsla?

35. Beteckningar för 'lysa hastigt, glimta till': flema, glena, glimma i, skena, sjeva, skärsla för ögonen? för 'glimt, hastigt sken': bleka, flem, fläxt, glim, glänt, glänta, lyssne?

36. Glimma (glemma, glema)? Vad betyder ordet ('lysa svagt och med avbrott (lysa blinkande)', 'glänsa')? Finnas sammansättningar med glimma, som sakna motsvarighet i riksspråket: glimsken 'av glädje lysande ansikte'?

Finnas andra beteckningar för att 'lysa svagt och med avbrott (glimma, tindra)': blickna, blixa, blixta, brilla, brokna, grilla, grillra, glisa, glimstra, glindra, glira, glongra, glygga, glystra, lumma, skimma, tira, tillra, tina? för 'glimmande, som tindrar': glenig, glimmig, glindrig, glisig, tillrig, tinig, tindrig?

37. Beteckningar för 'glittra': brillra, glittra, gnittra? för 'glitter (något, som glittrar)': glet, glitter, glinder? för 'glittring': glittra? för 'glittrande': glittrig?

38. Beteckningar för 'skimra': skemma, skyllra? för 'skimmer': glimmer, skem, skimmersken? för 'skimrande, som skimrar': skemmig, skimrig?

39. Beteckningar för 'glänsa (blänka)': blika, glänsa, gli (bölden är så svullen, att det glir av den), glia (det är så svårt, så det gliar efter), glitta, hårsja? för 'glans (egenskapen att glänsa, blänka)': blänka, glansskhet, gläns, glänsa, ljunge (ögonen har inte samma ljunge som förr), lyse? för 'glänsande (blank)': glad, glansk, glänsig, skär? för 'spegelblank': blemmig, speglig? för 'glanslös, matt' (t.ex. om blick, om glas): djunk, mulen?

40. Finns i målet någon rent dialektal beteckning för '(ljus)stråle': stråle? för 'stråla' (t.ex. om solen): glänsa? för 'strålände (som sänder ut strålar)': strålad, stråtig?

Beteckningar för 'ljusstrimma': glira, skär? för 'som lyser med strimmigt ljus' (t.ex. om norrskenet): blemmig?

41. Beteckningar för 'skifta i ljust': gleta? för 'skiftande i ljust': ljushajmig? Finnas andra hithörande beteckningar, t.ex. blemma 'ljus fläck', bläsigt 'full med ljusa fläckar', gnistrig 'full med glänsande punkter'.

B. Skymning och skugga.

Anm. Till 'skymning', jfr frågelistan 5, s. 3.

42. Beteckningar för 'bli skumt, mörkna': gråna, ljusna ur, mörka (då det börjar mörka om kvällarna), morkna, mörkas, möskas, skänka, skumra till, skygga, skymla, skymna.

Finnas särskilda sammanställningar med mörka, t.ex. det mörkar mellan (om mörkret från solens nedgång till månens uppgång), det mörkade ned mig, jag mörkade nere 'jag blev överraskad av mörkret'?

43. Beteckningar för 'halvmörker (dunkel, skymning)': muske, muskjning, skumning, skumring, skjumning, skymrask?

44. Beteckningar för 'halvmörk (dunkel, skum)': dunklig, grymlot, grömmig, muskig, skumdal, skjum, skymlig, skymmelaktig, skymt, skyggot?

45. Beteckningar för 'skymma (kasta skugga, skymma bort)': mörka (jag skall aldrig mer mörka hans dörr, det har mörkat över, så det lönar inte nu), skygga (du skyggar mig 'du står i ljuset för mig', en stor björk skyggade bort det för mig), skumma, skymna? för 'person, som står och skymmer för ljuset': skymmare?

46. Skugga, subst. (skugge, böjn.)? Kan ordet ha andra betydelser än i riksspråket? Ex.: en slik gammelskugge 'en sådan gammal, kraftlös människa', jag skall sätta skuggan i dig 'sätta solkatt på dig'.

Andra beteckningar för 'skugga': skidda, skygge, skjogge?
Beteckningar för 'skuggig': skuggot?

C.-Mörker.

Jfr frågelistan 5, s. 1!

47. Mörker (mörken, mörkne, morkne)?

Finnas andra beteckningar för 'mörker': skum?

Beteckningar för 'beckmörker, fullkomligt mörker': kimmörker, molmörker, nedanmörker, puttmörker, stickmörker, tusmörker? Finnas i målet uttryck som i kola mörkret, i stimma mörkret, i stupa mörkret 'i beckmörker'?

48. Mörk (mork)? Om bet. 'blind', se punkt 19!

Vilka beteckningar har målet för 'kolmörk'? Ex.: nedmörk, spikmörk, stickmörk; så mörkt så det bara stimmar om ögonen; beckans-te mörk, beckstickandes mörk, kimmaste mörk, kolbeckande mörk, stimmande mörk, spickande mörk, stupmörk.